

CUMHURİYETİN YÜZÜNCÜ YILINDA SOSYAL BİLİMLER: SÜREKLİLİK VE DÖNÜŞÜM SEMPOZYUMU

Bildiri Kitabı

Editör
Dr. Bilal GÜZEL

Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Sosyal Bilimler:
Süreklilik ve Dönüşüm Sempozyumu
Bildiri Kitabı

Editör

Dr. Bilal GÜZEL

Editör Yardımcıları

Arş. Gör. Zeynep SAFİ

Arş. Gör. Mustafa GENÇLER

Arş. Gör. Onuralp ŞAHAN

ASBÜ Yayınları - 20

Bildiri Kitabı

Ankara, Şubat 2024

ISBN: 978-625-94492-1-0

ASBÜ Yayınları

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Hükümet Meydanı No: 2 06050 Ulus/Altındağ/Ankara

bilgi@edu.asbu.tr

Tel : +90 312 596 44 44-45

Fax : +90 312 311 86 00

PTT keş: Asbü@hs01.keş.tr

Yayınevi Sertikası: 48453

Kapak, Sayfa Tasarımı, Baskı ve Cilt

Grafiker®

Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık

Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

Oğuzlar Mahallesi

1396. Cadde No: 6/A

06520 Balgat-ANKARA

Tel : +90 312. 284 16 39

Fax : +90 312. 284 37 27

E-mail : grafiker@grafiker.com.tr

Web : grafiker.com.tr

Matbaa, Satış, Yayınevi, Sertifika No: 46683

“Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın desteği ile hazırlanan bu projenin içeriği “Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın görüşlerini yansıtmamakta olup, içerik ile ilgili tek sorumluluk makalelerin yazarlarına aittir.

TANIMA, KARŞILAŞTIRMA VE KONUMLANDIRMA: TANZİMAT EDEBİYATINDA ROMAN TARTIŞMALARI

Kaan KURT*

Öz

Türkiye’deki romanın tarihi ve türün serüveni “romanın yokluğu” tartışmaları üzerinden okunmaya oldukça müsaittir. Yıllar içinde tekrar eden bu tartışmada her seferinde türe dair bir eksikliğe vurgu yapılırken bu eksiklikle birlikte romana dair yeni kriterler de ortaya atılmaktadır. Romana dair geliştirilen yokluk tespitlerini, bu tespitler etrafında şekillenen tartışmaları, tespitlerle ilişkili olarak ortaya konulan romanları takip etmek türün Türkiye’deki tarihinin takip edilebilmesini, türe dair geliştirilen yasaların/kriterlerin/konvansiyonların değişiminin izlenebilmesini sağlayacaktır. Roman türüne dair ilk tartışmaların başladığı dönem ise Tanzimat dönemidir. Bu dönemdeki tartışmaları takip etmek türün ilk ortaya çıkış dönemlerinde ne şekilde alımlandığını ortaya koymaya yarayacaktır. Bu bildiride Tanzimat dönemine odaklanılarak roman türüne dair tartışmaların ilk dönemlerde nasıl şekillendiği incelenecektir. Namık Kemal’in romana dair getirdiği ilk tanımlamalar, Ahmet Mithat Efendi ile Nabizade Nazım arasında başlayan ve birçok farklı ismi içine dahil eden “bizde roman” tartışması, Beşir Fuad’ın *Victor Hugo Biyografisi*’nin türe dair ortaya attığı yeni unsurlar, Ahmet Mithat Efendi’nin *Ahbar-ı Âsâra Tamim-i Enzar* başlıklı roman kuramına dair yazdığı ilk metnin getirdiği yankılar, Halit Ziya’nın Hikâye metni ve Hüseyin Cahit ile Mehmet

* Arş. Gör., Samsun Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Araştırma Görevlisi. Boğaziçi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Öğrencisi, E-posta: kaan.kurt@samsun.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3659-021X>.

Rauf arasındaki “Bizde Hikâye” tartışması bu bildirinin ilerleyeceği güzergahı özetlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Roman, roman teorisi, roman eleştirisi, Tanzimat romanı.

DEFINING, COMPARING, AND PLACING: THE DISCUSSIONS ON THE NOVEL IN THE LITERATURE OF “TANZIMAT”

Abstract

The history of the novel in Turkey and its development can be best understood through the recurring debate on the ‘absence of the novel’. Each time this debate arises, a new deficiency in the genre is emphasised, and new criteria for the novel are proposed. By examining the absence determinations made about the novel, the debates surrounding these determinations, and the novels produced in relation to them, we can trace the history of the genre in Turkey and observe the evolution of the laws, criteria, and conventions developed for it. The first discussions on the novel genre began during the Tanzimat period. Studying the debates from this period will shed light on how the genre was perceived during its early stages of development. This paper focuses on the Tanzimat period and examines how debates on the novel genre were shaped during this time. It includes Namık Kemal’s initial definitions of the novel, the debate that ensued between Ahmet Mithat Efendi and Nabizade Nazım, as well as other prominent figures. Additionally, it explores the new elements that Beşir Fuad’s Biography of Victor Hugo introduced to the genre. This paper will explore the implications of Ahmet Mithat Efendi’s first novel theory text, *Ahbar-ı Âsâra Tamim-i Enzar*, as well as the article by Halit Ziya titled *Hikâye*, and the debate between Hüseyin Cahit and Mehmet Rauf.

Keywords: Novel, novel theory, novel criticism, Tanzimat novel.

Giriş

Roman türünün Türkiye coğrafyasında ilk kez ortaya çıkmaya başladığı dönemdeki, Tanzimat dönemindeki roman tartışmalarını incelemek, aynı zamanda “romanın yükselişi”ne dair mevcut açıklamaların, geliştirilen teorik çerçevelerin dışına çıkma imkânını da beraberinde

getirecektir. Edebiyat eleştirisinde roman türüne dair tartışmalar ve geliştirilen yaklaşımlar, “romanın yükselişi”ne yönelik açıklamalarla iç içedir. Bu açıklamalara dikkat edildiğindeyse Avrupa-merkezciliğin roman ve romanın yükselişi teorilerini büyük ölçüde belirlediği fark edilir. Roman gibi birçok farklı coğrafyada birçok farklı biçimde ortaya çıkan bir türün daha kapsamlı bir tanımını yapmak, Batı dışındaki romanın özelliklerine ve bu roman etrafında gelişen tartışmalara göz atmakla mümkün olabilir.

Batı-dışı modernleşme yaşayan toplumlardaki roman ve roman etrafında dönen tartışmalar incelendiği zaman, bu toplumlarda türün en baştan farklı şekilde kurulduğu ve farklı tartışmalar/krizler etrafında örüldüğü fark edilir. Örneğin, Ian Watt’ın 1956 yılında yayımladığı ünlü *Romanın Yükselişi* romanında türe dair sunduğu belli başlı özelliklerin Türkçe romana doğrudan uygulanması mümkün değildir. Bunun sebebi Watt’ın tıpkı Lukacs ve çoğu zaman Bakhtin gibi roman teorisini geliştirirken Avrupa’daki tarihsel gelişmelerin seyrini takip etmesi ve bu yazarların metinlerinin referanslarını da Avrupa’daki tarihsel gelişmeler ve Avrupa romanlarından almalarıdır. Örneğin, kabaca söylemek gerekirse Avrupa-merkezci roman teorilerine göre romana giden yolu burjuva sınıfının yükselişi, Kilise merkezli hayattan piyasa merkezli hayata geçiş, bununla birlikte gelen kapitalizm, sekülerleşme, bireyleşme ve hatta Protestanlığın ve Püritenizmin yükselişi açmıştır. Bu tarihsel ve toplumsal gelişmelerin bir kısmının Batı dışı modernleşme yaşayan toplumlarda yaşanmaması veya aynı şekilde/hızda gerçekleşmemesi, bu toplumlardaki romanı mercek altına almak için farklı türde bir roman teorisi geliştirmeyi de zorunlu kılar.

Türkçe romanın yükselişine dair geliştirilen kurgulara göz atıldığında da sunulan çerçevelerin bir kısmının Avrupa-merkezci olduğu söylenebilir. Romanın Batı’dan ithal bir tür olduğu, Batı’dan alınan diğer teknik, askeri, siyasi reformların bir parçası olduğu vurgulanır. Oysa bu romana aynı anda hem Batı ile kurulan ilişki ihmal edilmeden hem de “etki/etkilenen”, “kaynak/kaynaktan yararlanan”, “öz/türemiş”, “orijinal/taklit” gibi hiyerarşik ikililiklerin dışında bakmak da mümkündür. Osmanlı/Türkiye modernleşmesi ve bunun romana yansımalarının kendine has tarafları ve krizleri özellikle romanın yeni yeni ortaya çıktığı dönemdeki roman tartışmalarında görünürleşmektedir.

Roman türüne dair yazılan ilk eleştiri metinlerinde, türü tanıma ve tanımlandırma çabasının belirgin olduğu söylenebilir. Örneğin, Namık Kemal'in yazılarında bu yeni türü tanımlama ve önceki anlatı geleneğinden ayırma çabası dikkat çeker. "Mukaddime-i Celal'de Namık Kemal sözlerine "bizde kalemin gösterdiği terakkî; Garb'ın bedâyi'-i irfanına kıyâs olunursa bir allâmenin iktidarına nisbet yeni lâkırdıya başlamış bir çocuğun söyleyeceği üç beş kelime hükmünde kalır" (s.341) diyerek başlar. Bu ifade farklı kelimelerle ve farklı bağlamların etkisiyle de olsa birçok yazar, eleştirmen ve teorisyen tarafından uzun yıllar boyunca Türkçe roman için kurulacaktır. Türkçedeki kurmaca üretimle Batı romanı farklı dönemlerde kıyaslanmakta, Türkçe romana dair bir eksiklikler dizisi tespit edilmektedir. Nurdan Gürbilek'in *Kötü Çocuk Türk* (2001) kitabındaki ifadesiyle "yokluk tespiti" Türkçe romana dair tartışmalarda karakteristik bir özellik olarak karşımıza çıkar denilebilir. Namık Kemal'in Türkçedeki romana dair yazdığı bu yazıdaki yokluk, romana dair ortaya koyulan çerçevelerde hâkim bir bakışı hatırlatır.

Namık Kemal, romanı önceki anlatı geleneklerinden ayırır. Bu ayrımı yaparken de temel vurgusu önceki anlatıların ya olağanüstü ve abartılı olaylara yer vermesi, "koca karı masalı nev'inden" olması ya da tasavvufi ahlak hikâyelerinden kopamamasıdır (s.348). Namık Kemal sıklıkla yazıda Batıyla "bizdeki romanı" karşılaştırma yoluna gider ve özellikle de birçok Tanzimatçı gibi referans noktası Victor Hugo olur. Ona göre "bizde ise hikâye kısmı mahsûlât-ı edebiyemizin en nâkis cihetidir" (s.348). Kendisi *İntibah* ile belli bir belli bir yol katetmeye çalıştığını ama onu da tam "gönlünün istediği dereceye" götüremediğini belirtir ve daha çok lisanda sadeleşme vurgusu yapar. Yazının genelinde ise Avrupa ile Osmanlı modern edebiyatını kıyaslayıp eksikliklerin tespit edilmesiyle karşılaşılır. Belli bir yokluk tespiti üzerinden romanı tanımlama çabasının sonraki yıllarda da devam ettiği söylenebilir.

Beşir Fuad'ın 1885 yılında yazmış olduğu *Victor Hugo Biyografisi* Osmanlı romanı tartışmaları için bir kırılma noktası olur ve bu biyografiden sonra uzun süre Osmanlı romanı ve genel olarak roman türü üzerine şiddetli tartışmalar ve iyi romana dair ölçüt belirleme çabaları devam eder. Beşir Fuad'ın *Victor Hugo Biyografisi*'nin kırılma yaratmasının sebebi bu metnin o güne dek az çok kararlılıkla verilen roman

üretimini ve bu roman üretiminin dayandığı metinlerarası ilişkiyi yıkıcı bir şekilde tartışmaya açmasından ileri gelmektedir. Metnin o dönemki Osmanlı yazarlarının birçoğunda tepki oluşturmalarının sebebi de o güne dek iyi kötü sürdürdükleri kendi yazınsal pratiklerini boşa çıkartacak iddialar içermesidir. Beşir Fuad, Victor Hugo'nun hayatı ve Fransız edebiyatında tuttuğu yer üzerinden artık onun devrinin geçtiğini; realistlerin/Flaubert'in devrinin başladığını ve Osmanlı romanının Hugo'yu/Hugo'nun romantik edebiyatını bir model olarak benimsemesinin Osmanlı coğrafyasında üretilen romanın bir kusuru/geri kalmışlığı olarak belirlediğini vurgular. Fuad, doğrudan Osmanlı romanına yönelik bir yokluk tespiti de bulunmasa da bir yetersizlik/eksiklik/kusur/geç kalmışlık vurgusu yapmıştır ve kendisinden sonraki "bizde roman" tartışmasının da başlatıcısı olmuştur. Bu sırada da "tecrübe", "gözlem", "nedensellik", "bilimsellik", "gerçekçilik" gibi romana dair yeni ilkeler ortaya atar.

"Bizde roman yoktur"u doğrudan ifade eden ise *Victor Hugo Biyografisi*'nden beş yıl sonra 1890 yılında yazdığı yazıyla Ravi takma adını kullanan Nabizade Nazım olmuştur. "Bizde yazılmış veya tercüme olunmuş bulunan romanların hiçbirisi, ama hiçbirisi roman ıtlak olunacak şeyler olmadığını" (s.70) hükmetmesiyle Nabizade Nazım ile Ahmet Mithat Efendi arasında büyük bir tartışma başlar. Ravi-Ahmet Mithat Efendi tartışmasını, bu tartışmanın sonucunda Ahmet Mithat Efendi'nin *Ahbar-ı Asara Tamim-i Enzar* (1890) adlı roman tarihini ve Türkçe romanı bu tarih içerisinde konumlandırmaya yönelik denemesini ve Halit Ziya'nın *Hikâye* (1887) incelemesini de düşünürsek 1890'lı yıllarda "romanın varlığı/yokluğu" yani "bizde roman var mı" tartışmalarının artık hararetli bir şekilde başladığını ve bu tartışmaların başlatıcısı olarak görülebilecek kaynak metnin de *Victor Hugo Biyografisi* olduğu söylenebilir.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Ahbar-ı Âsâra Tamim-i Enzar* başlıklı metni roman kuramına/tarihine dair Türkçe edebiyatta yazılmış ilk metin olmasıyla ayrıca önemlidir. Ahmet Mithat Efendi, bu metninde romanı dünya edebiyatında "bir kırılma" olarak ele almaz, kendisinden önceki anlatı tipleriyle arasındaki devamlılığa vurgu yapar. Bu aslında yine "bir iddia" sonucu yazılmış bir metindir. Nabizade Nazım'ın "bizde roman" olmadığına dair görüşlerine tepki olarak bu metni kaleme alan Ahmet Mithat Efendi bu meseleye de metninde değinir. Dikkat edilme-

si gereken esas nokta ise Ahmet Mithat Efendi'nin Batı'daki kurmacanın tarihi ile romanın ortaya çıkışını bir arada, kesintisiz bir şekilde düşünmesidir. Bu tarz bir bakışın Türkçe edebiyattaki romanın ortaya çıkışına dair de imaları mevcuttur. Böylece Türkçe roman da tıpkı Batı romanı gibi kendisinden önceki anlatı geleneği ile ilişki içerisinde olabilir ve Ahmet Mithat Efendi, Nabizade Nazım'ın "eksiklik" vurgusunu bir kenara bırakarak aslında roman türünün çok da yeni, kendinden öncekini hiçleyen bir tür olmadığını, kendinden önceki gelenekle iç içe olduğunu, bu açıdan Batı romanıyla Türkçe romanı kıyaslayarak eksiklik tespit etmektense eski anlatı gelenekleriyle ilişki de kurarak roman verilebileceğini ima etmiş olur. Roman türünün "bize" o kadar da uzak, yabancı bir tür olmayabileceğini, Osmanlı coğrafyasında da evrensel standartlarda roman verilebileceğini ima eder. Öte yandan bu metinde romana dair "lisan", "ahlak", "okur beğenisi" gibi kriterler de ortaya atar. Ahmet Mithat Efendi'nin romanı önceki geleneklerle bir arada düşünme ve tarihini o şekilde yazma eğilimi kendisinden sonra roman tarihi/Türkçe roman tarihi meselesine eğilen diğer yazar ve eleştirmenlere de etki etmiştir. Bu tartışmalar ve eleştiriler kimi zaman ardından yazılan bir romanı da doğurur: Yazılan eleştiri metninin ardından bu eleştiri metnine itiraz veya destek amaçlı yazılmış bir romanla karşılaşılır. Örneğin, Nabizade Nazım'ın Ahmet Mithat Efendi ile tartışmalarından sonra yazdığı *Karabibik* (1890) ve *Zehra* (1894), Ahmet Mithat Efendi'nin "natüralist bir roman yazmak" iddiasıyla kaleme aldığı *Müşahadat* (1890) birer "kanıtlama romanı" olarak da düşünülebilir ve yazarların romana dair yazmış oldukları düşüncelerinin kanıtlanması romanlar aracılığıyla sağlanmaya çalışılmıştır.

Aynı şekilde Halit Ziya'nın yazmış olduğu romanları, sözelimi *Sefile* (1886-1887) *Mai ve Siyah* (1897) ve *Aşk-ı Memnu*'yu (1900) da onun *Hikâye* (1887) adlı metnindeki iddialardan ayırmak güçtür. *Hikâye* metni 1887 yılında, Beşir Fuad'ın *Victor Hugo Biyografisi*'nden iki yıl sonra yazılmış bir metindir ve aslında Türkçe romana yönelik Fuad kadar yıkıcı ve pozitivist olmasa da onun önerilerini daha fazla açmakta, belli ölçüde inceltmekte ve romancılık alanına daha fazla uyarlamaktadır. Halit Ziya'nın daha sonrasında yazdığı romanları ve genel olarak Servet-i Fünûn romanını bu *Hikâye* metni üzerinden düşünmek oldukça yararlıdır çünkü Tanzimat edebiyatına mesafe almış yeni dönem romancılığının dönemdeki teorik karşılığı bu metin gibi gözükmektedir.

Tanzimat dönemindeki bu roman tartışmalarının sonrasında Servet-i Fünûn edebiyatına ciddi etkilerinin olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu etki hem Halid Ziya ve Mehmet Rauf gibi yazarların romanlarının dayandığı belli özelliklerde karşımıza çıkar hem de Servet-i Fünûn döneminde devam eden tür tartışmalarında kendisini gösterir. Halid Ziya ve Mehmet Rauf'un edebî üretimlerinin çoğu zaman bireyi iyi ve kötü, güzel ve çirkin özellikleriyle sakınmadan yansıtması; bireyin failliğinin deterministik bir şema içerisinde sunulması, bu yazarların romanlarında bireyin kendisi dışındaki etkenlerin yine aynı insanı nasıl ve ne şekilde belirlediğini konu edinmeleri ve son olarak ahlakçı ve yargılayıcı anlatıcı profilinden uzaklaşmış olmaları aslında Tanzimat dönemindeki roman tartışmalarında katedilen belli bir mesafeyle birlikte düşünölmeye müsaittir. Dönemin romanının romantik unsurlarının roman tartışmaları sırasında eleştirel bir gözden geçirme sürecine tabi tutulması, bu gözden geçirme sürecinin belli roman denemeleriyle somutlanması bahsettiğim türde bir geçişi de anlamlandırmayı mümkün kılar. Diğer yandan Servet-i Fünûn dergisinde de roman türündeki tartışmalar devam eder.

Hüseyin Cahit'in şiirde iyi olduğumuz hâlde, hikâyede aynı beceriyi gösteremediğimize dair fikirler içeren yazısı üzerine Mehmet Rauf "Bizde Hikâye" (1897) metniyle bunun aksini kanıtlamaya çalışmıştır. Bu yazısında Mehmet Rauf'un verdiği örnekler ve romana dair geliştirdiği ölçütler incelenirse Tanzimat dönemindeki ölçütlerin artık farklılaştığı ve Beşir Fuad'ın *Biyografi* metni ve sonrasında ortaya çıkan tartışmalarla birlikte romanın konvansiyonlarının yeniden belirlendiği görölmektedir. Romanda gerçekçiliğın nasıl sağlanabileceğı, tabiat yansıtılırken nasıl bir orantı kullanmak gerektiğı, yazarın metninde nasıl bir amaç izlemesi gerektiğı, gerçekliğe bağılı kalınırken yazarın özgönlüğünü nasıl kuracağı özellikle tartışılan konular arasına girmiştir. Halid Ziya ve metinleri tartışmalarda genellikle referans verilen metinler arasındadır. Bunun yanında Hüseyin Cahit'in Servet-i Fünûn dergisindeki *Hikmet-i Bedayi* serisi de estetik/sanat üzerine yazılmış olsa da romana dair kriterlerin dönüşümüyle ilgili de önemli veriler sunar. Romana/iyi romana dair ortaya atılan kriterler Beşir Fuad'ın *Victor Hugo Biyografi*'sini yazdığı dönemden itibaren gerçekçi edebiyatın ilkeleri yönünde değışse de "Türkçe romanın varlığı/yokluğu" tartışması Mehmet Rauf/Hüseyin Cahit Yalçın tartışması örneğın-

de görüldüğü gibi sabit kalmıştır. Bu bildirinin kapsamına sığmasa da bu tartışmanın Türkçe roman için sonraki yıllarda da devam ettiği ve tür için kurucu/süreğen bir öge olduğu söylenebilir.

Türkiye’de roman türünün ilk ortaya çıktığı yıllarda başlayan, sonrasında da devam eden, “yokluk tespiti” etrafında ilerlediği görülen bu tartışmanın Türkiye’deki roman eleştirisinin temel unsurlarından biri olduğu söylenebilir. Tanzimat döneminde eksikliği/yokluğu tespit ederek başlayan türü tanıma çabası Batı romanıyla karşılaştırmayı ve bunun ardından da Türkiye’deki romanı dünya edebiyatı içerisinde konumlandırma çabasını beraberinde getirir. Bu tartışmanın aynı zamanda belli roman üretimlerini doğurduğu, kimi zaman belli iddiaları kanıtlamak ya da boşa çıkarmak için kaleme alınan bu romanların önsözlerinde de tartışmalardan izler bulunduğu hesaba katılırsa, Türkiye’deki romanın yükselişinin süreğen bir eksiklik hissiyle iç içe olduğu ve bunun da Türkiye’deki romanın/roman eleştirisinin ayırıcı yanı olabileceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

358

Ahmet Mithat Efendi. (2021). *Ahbar-ı Asara Tamim’i Enzar: Roman Tarihine Genel Bir Bakış*. Dergâh Yay.

Ahmet Mithat Efendi. (2016). *Edebiyat Yazıları I*. Dergâh Yay.

Ahmet Mithat Efendi. (2018). *Edebiyat Yazıları II*. Dergâh Yay.

Bahtin, M. M. (2020). *Karnaval’dan Romana: Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*. Ayrıntı Yayınları.

Beşir Fuad. (1999). *Şiir ve Hakikat: Yazılar ve Tartışmalar*.Yapı Kredi Yay.

Gürbilek, N. (2001). *Kötü Çocuk Türk*. Metis Yay.

Lukacs, G. (2019). *Roman Kuramı*.Metis Yay.

Namık Kemal. (1989). “Mukaddime-i Celal”, *Ölümünün 100. Yıldönümü Münasebetiyle Nâmık Kemal’in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları* içinde, 341-379. Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Yalçın, H.C. (2021). *Servet-i Fünûn Yazıları-I: Estetik (Hikmet-i Bedayi)*. Ötüken Neşriyat.

Uşaklıgil, H. Z. (1998). *Hikâye*. Yapı Kredi Yay.

Watt, I. (2018). *Romanın Yükselişi: Defoe, Richardson ve Fielding Üzerine İncelemeler*. Metis Yay.